

ІСЛАМСЬКИЙ ЧИННИК У ПОЛІТИЦІ КРАЇН ЄС: ПРИКЛАД ФРАНЦІЇ

Анотація. В статті проаналізовано роль ісламського чинника, а також пов'язаного з ним комплексу політичних та соціокультурних проблем, у процесах сучасного розвитку політики ЄС з моменту схвалення французького варіанту мультикультуралізму у 2004 р. Невдоволення наслідками міграційної політики позначилося на результатах виборів до Європейського парламенту у 2014 р. Вихід певним чином пов'язаний із розвитком громадянського суспільства та створенням оновленої моделі політичної нації.

Ключові слова: імміграція, іслам, ЄС, Франція, мультикультуралізм.

Annotation. Role of Islam factor, and also the complex of political and socio-cultural problems related to him, in the processes of modern development of EU's politics from the moment of approval of the French variant of multiculturalism in 2004 were analyzed in the article. Dissatisfaction of the consequences of migratory politics affected results of elections in European parliament in 2014. Exit is definitely related to development of civil society and creation of the renewed model of political nation.

Key words: immigration, Islam, the EU, France, multiculturalism.

Аннотация. В статье проанализирована роль исламского фактора, а также связанного с ним комплекса политических и социокультурных

¹ доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

проблем, в процессах современного развития политики ЕС с момента одобрения французского варианта мультикультурализма в 2004 г. Недовольство последствиями миграционной политики отразилось на результатах выборов в Европейский парламент в 2014 г. Выход определенным образом связан с развитием гражданского общества и созданием обновленной модели политической нации.

Ключевые слова: иммиграция, ислам, ЕС, Франция, мультикультурализм.

Постановка проблеми. Серед нових викликів, що постали перед Європейським Союзом на початку ХХІ ст., суттєвого значення набуло збільшення притоку зовнішніх мігрантів та біженців, особливо з країн Африки та Близького Сходу. Хоча від масового напливу стихійної імміграції найбільше потерпають країни «південної смуги» ЄС, насамперед Мальта, Греція, Італія, Іспанія, найчисельнішими залишаються потоки іммігрантів до Німеччини, Великої Британії та Франції. У 2013 р. у Франції приблизно 12% її населення були вихідцями з інших країн, у тому числі близько 5 млн. мусульман. Імовірно, це сама численна в Європі мусульманська громада. Тому іслам, точніше весь комплекс проблем, пов'язаних з ростом кількості мусульман та спробами їх інтеграції у світські суспільства Європи, стає все більш важливим чинником розвитку як внутрішньої, так і зовнішньої політики найбільш розвинутих країн ЄС.

Тридцять років тому багато європейців вважали мультикультуралізм – ідею багатонаціонального суспільства з рівними можливостями для всіх його членів – вирішенням соціальних проблем Європи. Сьогодні його все частіше називають головним джерелом цих проблем. Так, після страшного теракту у французькій Ніцці міністр внутрішніх справ Польщі Маріуш Блащак заявив репортерам, що в усьому винувата політика мультикультуралізму: «Чи зробили ми висновки з попередніх терактів у Парижі й Брюсселі? Це наслідок політики мультикультуралізму й

політкоректності» [1]. Насправді на вістрі суспільних дискусій знаходиться сьогодні не стільки державна політика, скільки проблема інтеграції вихідців із мусульманських країн, чисельність яких у Європі невпинно збільшувалась, допоки не стала проблемою внутрішньої політики та політики безпеки ЄС. Піком уваги до цієї проблеми став 2016 рік, отже, настав слушний момент для попередніх висновків щодо ісламського чинника в політиці ЄС. Ця політика належить до новітніх напрямів спільної діяльності країн-членів Союзу. Європейська концепція регулювання міграцій поєднує механізми співпраці в сфері юстиції та внутрішніх справ (внутрішня безпека) та інструменти зовнішньої політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти впливу міграцій на політичні процеси в країнах-членах ЄС розглядаються в працях Т. Еша, М. Кастельса, А. Тейлора, А. Тріантафіллоу, Ф. Шиммельфенніга та ін. Прихильники теорії мультикультуралізму (В. Кімлічка, А. Тейлор) розглядають її як найбільш оптимальну модель багатокультурного суспільства. Її критики (Б. Баррі, А. Янг) схиляються до того, що мультикультуралізм здатен призвести до втрати культурної самобутності європейців. Окремо варто відзначити здобутки українських дослідників етнополітичних процесів (Я. Буга, В. Бурдяк, М. Гон, Р. Жангожа, Г. Зеленько, М. Овrameць, Н. Ротар), але більшість праць стосується нашої теми лише дотичне, у контексті порівняння з українськими реаліями.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Значний успіх євроскептиків на виборах до Європарламенту у 2014 р. став свідченням зміни загальних настроїв у країнах ЄС, а криза мігрантів у 2015-2016 рр. остаточно трансформувала умови виробки загального курсу ЄС. Неонаціоналісти та ліві радикали збільшили вплив на внутрішню та зовнішню політику ЄС, включаючи вимоги обмеження імміграції, припинення розширення ЄС та встановлення жорстких нормативів у соціокультурній сфері. Щодо України, то ці тенденції вже проявилися у спробах заблокувати впровадження тимчасового режиму застосування

Угоди про асоціацію з ЄС у вересні 2014 р. Отже, тема дослідження набула неабиякої актуальності. Однак, оскільки ЄС не є державою у традиційному розумінні цього слова, цікавість викликають окремі кейси держав-членів. Франція є ідеальним прикладом для аналізу ісламської проблематики з декількох причин, насамперед через те, що її національна політика протягом останніх 10 років найбільше впливала на виробку політики всього Європейського Союзу у цьому питанні.

Формулювання цілей статті. Головними цілями статті є встановлення ролі ісламського чинника, а також пов'язаного з ним комплексу політичних та соціокультурних проблем, у процесах сучасного розвитку політики ЄС, зокрема, встановлення впливу французької законодавчої та політичної практики на загальноєвропейські тренди.

Ставлення урядів країн ЄС до зростання імміграції зумовлене декількома факторами, включаючи соціально-економічні, політичні та культурні. З точки зору соціально-економічних і демографічних розрахунків необхідність притока іммігрантів зумовлена тенденціями старіння населення та потребами ринку праці [2].

19 листопада 2004 р. на засіданні Європейської ради був схвалений французький варіант мультикультуралізму. У доповідях, підготовлених на замовлення прем'єр-міністра Франції, був відзначений наростаючий опір «домінуючій в нашій країні системі традиційних цінностей». Була запропонована інтеграційна стратегія, у рамках якої опір глобальній французькій світоглядній системі можна подолати шляхом прийняття «мінімуму загальних цінностей», толерантності й поваги до прав людини. Конкретніше було заявлено про необхідність розбудовувати міжкультурні відносини шляхом діалогу різних культур і підвищення уваги до існуючих на території Франції мов, тому що французька є всього лише домінуючою, а не єдиною мовою. «Потрібно добитися прийняття людьми множинності мов і сприяти тому, щоб усі учні потенційно обрали їх як засіб доступу до

когнітивних відносин, що формують основу множинності цивілізацій, які становлять наше багатство, нашу історію й нашу загальну культуру» [3].

Демограф Мішель Трібала став одним із перших критиків такої нової політики. По-перше, у Конституції Франції (4 жовтня 1958 р.) офіційною мовою названа французька й вказано, що «Франція є неподільною, світською, соціальною, демократичною Республікою. Вона забезпечує рівність перед законом усіх громадян без відмінності походження, раси або релігії. Вона поважає всі віросповідання». По-друге, подібний тиск зверху породжує неминуче заперечення «знизу». Мультикультуралізм активно формує успіх ультраправих партій і популістів від політики по всій Європі [3].

Український політолог М. Оврамець дійшов схожих висновків. На його думку, політичні аспекти проблеми регулювання міграцій пов'язані не тільки з вибором моделі соціокультурної еволюції європейських націй та суспільно-правової адаптації іммігрантських громад, але й з позиціонуванням політичних партій країн ЄС. На підтримку представників етнорасових і етнорелігійних меншин розраховують переважно лівоцентристи та ліві (соціал-демократи та зелені), зацікавлені в прискоренні адаптації етнорасових меншин до суспільно-політичних систем країн перебування. Однак, значна частина іммігрантів не має права голосу на виборах. За цих умов у середовищі іммігрантів активізуються радикальні, насамперед політизовані ісламістські течії та нелегальні угруповання, діяльність яких створює суттєву загрозу внутрішній безпеці європейських суспільств та сприяє зростанню в країнах ЄС впливу правих і націоналістичних партій та рухів [2].

Невдоволення наслідками міграційної політики позначилося на результатах виборів до Європейського парламенту (22-25 травня 2014 р.), які виявили зростання популярності партій правого та націоналістичного спрямування. Хоча ЄНП і соціал-демократи загалом дістали 412 місць із 751, праві та ліві угруповання позасистемної опозиції збільшили своє представництво з 99 до 124 мандатів. Особливу увагу викликала

присутність «Національного фронту» Марін Ле Пен та «Партії свободи» Герта Вілдерса. Вимоги правих (суттєвий перегляд правил міграційного контролю всередині ЄС, обмеження права на вільний вибір місця помешкання за критеріями походження, громадянства чи майнового цензу) становлять виклик ліберально-демократичним принципам європейської інтеграції [2].

Визнаючи взаємозв'язок внутрішньої безпеки та зовнішньої політики, керівні інституції ЄС використовують розгалужений комплекс заходів щодо зміцнення прикордонного контролю та його моніторингу й водночас пропонують розвивати партнерство країнам, що виступають джерелами постачання мігрантів або можуть стати ними в майбутньому. Останній період співробітництва ЄС з ісламськими країнами, перш за все Магрибом, здійснювалося в рамках ЄПС та «Барселонського процесу: Союз для Середземномор'я» [4]. Процес становлення багатосторонніх відносин був тривалим, проте не результативним. Зусилля, докладені ЄС, не привели до очікуваних змін. Більше того, події «Арабської весни» практично звели їх нанівець; зросла та загострилась проблема імміграції до ЄС.

Присутність іммігрантів-мусульман з країн Магрибу в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. в Європі, зокрема у Франції, спричинила вибухонебезпечний розвиток полікультурного суспільства. Відомі події осені 2005 р. у передмістях Парижа призвели до посилення дискусій щодо ролі мусульманського чинника у Франції. Постало питання не лише щодо неефективності інтеграційної стратегії уряду, а й щодо політики національної безпеки Франції. Згадані події спричинили появу частих повідомлень про французьких мусульман у ЗМІ, зміст яких впливає на сприйняття мусульман іншими громадянами. На цьому ґрунті центри дослідження громадської думки розпочали опитування французів стосовно присутності мусульман у державі. Релігія для мусульман є визначальним фактором світосприйняття, а у світській Франції це призводить до появи конфліктної ситуації між мусульманами й владою і законодавством [5].

Як могла відбутися подібна трансформація? Європа розширила й спростила імміграцію, не вимагаючи при цьому від мігрантів адекватної інтеграції. Такий підхід розмив соціальну згуртованість, знищив взаємну довіру в суспільстві й поступово руйнує зсередини національну ідентичність. Слід особливо зазначити, що у Франції складність ситуації пов'язана з тим, що вже третину мусульман становлять наполовину етнічні французи.

У Франції живуть вихідці з більш ніж 127 держав світу. Домінують по чисельності мігранти з Магрибу, «Чорної Африки», Туреччини, Близького Сходу. Із зрозумілих причин найбільше мігрантів переселилися із країн Магрибу, колишніх колоній Франції (з Алжиру – близько 1 млн., Марокко – 800 тис., Тунісу – 600 тис. осіб). Також численною є турецька діаспора, яка сягає чисельності в 400 тис. осіб. На сьогодні у Франції діють п'ять великих мечетей, а загальна чисельність мечетей і молебних залів сягає півтори тисячі. У країні діє понад дві тисячі ісламських асоціацій, релігійних й культурних центрів [6].

Коли імміграція тільки почалася, іслам був досить стриманим, тому що прибулі з числа першої хвилі були зацікавлені в інтеграції більше, ніж наступні покоління: вони не збиралися повертатися на батьківщину. Зростання ролі ісламського чинника прийшлося на 90-ті рр. ХХ ст., багато у чому завдяки політиці возз'єднання родин, що суттєво збільшила кількість іммігрантів. Поява релігійного екстремізму не змусила себе довго чекати: у 1995 р. Париж потрясла серія терактів у метро, від яких постраждали більш 200 осіб.

Соціопитування 2013 р., проведене Ipsos і Центром вивчення політичного життя (SEVIPOF) при паризькому Інституті політичних досліджень, продемонструвало, що 50% населення Франції вважають економічний і культурний «занепад» країни «неминучим». Доповідь соціологів надає образ розколотої Франції, розділеної за національною ознакою, вороже настроєної до мусульман. Головним почуттям, що рухає

французьким суспільством, соціологи назвали «страх» [7]. При цьому у 2016 р. Pew з'ясував, що Франція набагато краще ставиться до мусульман, ніж основна частина Європи. Незважаючи на серію терористичних нападів ісламських екстремістів, усього 29% французьких громадян негативно ставляться до мусульман як таких [1].

Однак опитування не розкривають усю складність ситуації. Відносини французів з мусульманами є досить непростими. Щоб у цьому переконатися, досить відвідати іммігрантський пригород. Там уже давно сформувалося паралельне суспільство. Основна частина компактно проживаючої мусульманської діаспори розташована в околиць департаментів Парижа. Туди, побоюючись нападів з боку жителів, не їздять ні швидка допомога, ні поліція, ні пожежні. Підсилюється радикалізація іммігрантів третього покоління, що народилися на французькій землі. Вони служать в армії й поліції, але усе більше стає випадків дезертирства, непокори в армії (десятки військових відправилися воювати в Сирію на стороні «Ісламської держави»), відмови поліцейських брати участь в антитерористичних акціях. При президенті Ніколя Саркозі уся попередня політика мультикультуралізму була фактично визнана помилковою [8]. Вона привела до того, що в декількох кілометрах від Парижа сьогодні розташовані невеликі міста, в яких здається, що ти потрапив на арабський Схід. Усе питання в тому, що виходячи з політики мультикультуралізму мусульманське населення живе за принципом гетто й в основному не прагне інтегруватися в європейське середовище. Навпаки, намічається тенденція ісламізації французів, що живуть пліч-о-пліч із мусульманами. Наприклад, у департаменті Ессонн близько двох тисяч корінних французів поміняли свою релігію. Щотижня в мечеті міста Іврі-Куркуронн приймають іслам кілька людей [6].

З іншого боку, мусульмани зустрічаються з дискримінацією на французькому ринку праці й становлять високий відсоток ув'язнених. Контroversійними були дії уряду щодо заборони бурки у 2010 р. та

хіджабу у 2011 р. [6]. Діючи жорстко, владні структури досить часто обвинувачуються у порушенні прав, і навпаки, роблячи постійні поступки французьким мусульманам, вони ставлять під загрозу національну ідентичність Франції та суспільну безпеку. У глобалізованому світі неможливо зупинити потік мігрантів, які шукають гідного життя за межами своїх держав, однак, питанням залишається, чи можливо шляхом грамотної міграційної політики інтегрувати їх у нове суспільство. На нашу думку, якщо лідери європейських держав не обмежать політику мультикультуралізму до розумних меж, деструктивних елементів стане більше, ніж конструктивних.

Правильний шлях, на думку англійського письменника, публіциста, нейробіолога Кенана Маліка, лежить посередині. «Дискутувати треба не про різницю між політикою асиміляції й мультикультуралізмом, а про відмінність між двома різними формами першого й другого підходу. Політики повинні черпати у мультикультуралізмі його готовність до визнання реального різноманіття, але не його прагнення до формального закріплення існуючих відмінностей. Від політики асиміляції слід взяти її готовність сприймати кожного індивідуума як громадянина, але не її прагнення до формування національної ідентичності й перетворення частини населення на чужинців» [7].

Сьогодні в Європі існує думка, що питання імміграції й інтеграції – це справа держави, уряду. Однак, у реальності інтеграція досягається головним чином завдяки громадянському суспільству, особистим зв'язкам між людьми й діяльності організацій, заснованих для просування їх загальних політичних та соціальних інтересів. Це сприяє перегляду стереотипів щодо мусульманського населення корінними французами. Але, на думку В. Авраменко, найбільше зусиль потрібно докладати самим мусульманам, переглядаючи свої категоричні погляди стосовно релігії. При цьому для полегшеного існування у світському суспільстві Франції плідною є ідея «європеїзації ісламу». Питання радикалізації молоді, мусульманських

«гетто» поблизу великих міст Франції та насильства, яке там панує, освіти та працевлаштування також потребує спільних зусиль держави та структур громадянського суспільства [9]. Лише злагодженість спільних дій усіх представників французького суспільства може знайти ефективні шляхи вирішення проблеми інтеграції мусульман у французьке суспільство у перспективі. Наразі владі Франції потрібно майже заново розпочати роботу над розв'язанням проблеми інтеграції мусульман. Діяльність управлінських структур у цій сфері призвела до низки нових питань, а це означає, що були вжиті неефективні заходи. У будь-якому випадку державна влада має діяти злагоджено з мусульманською громадою.

Правлячі кола європейських країн мають усвідомити те, що присутність мусульман у суспільно-політичному житті це факт, який уже відбувся і є незворотним, а модель полікультурності Франції, за Я. Бугою, застаріла й не відповідає вимогам часу [9]. Держава більше не може ігнорувати факт втрати гомогенності нації, адже колишні іммігранти вже є її повноцінними громадянами, а суспільство є етнічно змішаним. Разом з тим з'являється необхідність створення оновленої моделі політичної нації, яка не ставить етнічне, релігійне або ж расове походження людини на перше місце, – інтегративним чинником виступає громадянство.

Висновки. Масштаби міграційних процесів на початку XXI ст. спонукали керівні інституції ЄС визнати міграцію новим «глобальним феноменом» та кардинально переглянути свій підхід до її зовнішнього регулювання. Це позначилося на зміцненні співробітництва та взаємодії між державами-членами з питань міграції, активізації діалогу з країнами походження мігрантів та транзитними країнами, посиленні захисту від нелегальних мігрантів, які в своїй масі не підготовлені до європейського ринку праці та створюють загрозу перенавантаження соціальних бюджетів європейських країн. Втім, головною проблемою вважаємо неефективність використання інструментів допомоги периферійним країнам як способу зменшення імміграції.

На жаль, треба зробити висновок, що присутність іммігрантів-мусульман у Франції спричинила вибухонебезпечний розвиток полікультурного суспільства, розмила соціальну згуртованість, знищила взаємну довіру в суспільстві й руйнує зсередини національну ідентичність. Невдоволення наслідками міграційної політики позначилося на результатах виборів до Європейського парламенту у 2014 р. Отже, якщо лідери європейських держав не обмежать політику мультикультуралізму, деструктивних елементів стане більше, ніж конструктивних. На нашу думку, вихід певним чином можна пов'язати з розвитком громадянського суспільства, особистих зв'язків між людьми й діяльністю організацій, заснованих для просування їх загальних політичних та соціальних інтересів. Існує нагальна необхідність створення оновленої моделі політичної нації, яка не ставить етнічне, релігійне або ж расове походження людини на перше місце, – інтегративним чинником виступає громадянство.

До перегляду життєздатності ідеї мультикультуралізму Україна і Європа підійшли одночасно, але з різних сторін. Сьогодні в Європі криза ідеї мультикультуралізму пов'язана із кризою біженців, а у ширшому контексті – з відсутністю успіху адаптації представників неєвропейських народів до норм і цінностей європейців. В Україні протягом усієї її короткої історії незалежності існував цілком реальний мультикультурний простір, де жили разом українці й росіяни, російськомовні українці й представники інших народів; жили мирно, хоча й не без взаємних докорів, як і буває у звичайній родині. Однак, за останні роки ситуація драматично змінилася. Теоретично мультикультуралізм припускає мирне співіснування різних культур і етносів у рамках одного суспільства. Практично ж у сучасній Україні дискусія ведеться насамперед про канали подальшого впливу РФ на українське суспільство через російськомовні мас-медіа. У подальших українських дослідженнях важливо було б не тільки розглянути погрози, пов'язані із кризою ідентичності та розвитком націоналізму, але й приділити увагу розбудові політичної нації,

сприйняттю європейських ідей, у тому числі трансформованого мультикультуралізму.

Список використаних джерел

1. Тейлор А. Что думает Франция о мультикультурализме и исламе / Артур Тейлор [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.ru/social/20160717/237220560.html>
2. Оврамець М. Проблеми співробітництва країн ЄС у сфері міграційної політики / Михайло Оврамець // Дослідження світової політики. Зб. наук. праць. – Київ, 2012. – Вип. 2 (59). – С. 117-132.
3. Трибала М. Франция и насаждение мультикультурализма сверху / Мишель Трибала [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.ru/world/20131214/215697115.html>
4. Оврамець М. Проблеми інтеграції мігрантів та міжкультурного діалогу в діяльності міжнародних організацій // Михайло Оврамець // Дослідження світової політики. Зб. наук. праць. – Київ, 2013. – Вип. 4 (65). – С. 105-117.
5. Буга Я. Мусульманська імміграція у Франції: ретроспективний погляд і проблема сучасної інтеграції / Яна Буга // Науковий вісник. – Одеса: ОНЕУ, 2012. – № 22 (174). – С. 143-155.
6. Вардазарян С. Политика мультикультурализма на примере стран Западной Европы: конструктивизм и деструктивизм / Сергей Вардазарян [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rauresearch.wordpress.com/2012/02/13/>
7. Малик К. Провал политики мультикультурализма: сообщества против общества в Европе / Кенан Малик // Foreign Affairs. - 2015. - № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.2000.ua/foreing-affairs-chronicles-/regiony/strany-sng/proval-politiki-multikulturalizma-soobshestva-protiv-obshestva-v-evrope.htm>

8. Авраменко В. Французька Республіка на міжнародній арені – від Н. Саркозі до Ф. Олланда / Валерія Авраменко // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». – 2014. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2561/2270
9. Буга Я. В. Перспективи інтеграції мусульман у французьке суспільство / Яна Буга // Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць. – К.: ВІР УАН, 2013. – Вип. 77 (10). – С. 334-336.